

Grandeur en Val van de Pausen van Avignon

Grandeur en Val van de Pausen van Avignon
©2021 Bernard Vandeginste en Yves Van Buyten
Uitgeverij Partizaan
ISBN 9789464007332

**GRANDEUR EN VAL VAN DE
PAUSEN VAN AVIGNON**

BERNARD VANDEGINSTE EN YVES VAN BUYTEN

UITGEVERIJ PARTIZAAN

www.partizaan.be

Voor Véronique en Vera

INHOUD

Inleiding

1. Avignon, de metamorfose van een middeleeuwse stad

De stad als een volwaardig personage dat meespeelt in deze 14e-eeuwse episode van de kerkgeschiedenis, actief delend in de grandeur en de val van zijn gezaghebbende bewoners

2. Bewogen verkiezingsconclaven

Een smeltkroes van machinaties, machtige clans, konkelfoezen, volkse opstanden, coups, afspraken vooraf tijdens de langste en kortste conclaven ooit in en buiten Avignon

3. De luis in de pels

Ondanks de versterkte muren van het pausenpaleis bleven zijn bewoners niet gespaard van personen en groepen die hen zorgen baarden. Tempeliers, katharen, franciscanen, flagellanten en bendes waren de oorzaak van heel wat gepeins en compromissen

4. Pauselijke bouwheren

Het pausenpaleis, een mastodont hoog op de rots langs de Rhône, waar Italiaanse kunstenaars zich uitleefden oog in oog met het machtige fort van de koning van Frankrijk aan de overkant van de rivier

5. Financiën en management

De Apostolische Kamer van de Heilige Stoel of het belastingkantoor van de toekomst met een veelvoud aan inkomstenbronnen en een netwerk van belastinginners waarop de Franse koning jaloers was

6. Italië: een ingewikkelde politieke situatie

Het lappendeken Italië zoekt naar eenheid, verzandt in onderlinge strijd en loopt tegen de huurlegers van de paus die meedogenloos optreden

7. Frankrijk of toch Engeland

Macht en onmacht van partijdige pausen om de strijdende grootmachten aan de onderhandelingstafel te bewegen waarbij Frankrijk tegen de ene na de andere nederlaag liep en Engeland de totale overwinning rook

8. Bedreigingen uit het Oosten

De herovering van Constantinopel, de opheffing van het Byzantijns schisma, de bevrijding van de Heilige Plaatsen bleven utopische gedachten terwijl de Turken aan hun opmars naar het Westen begonnen waren

9. Intellectuele Contestanten

De intellectuele elite liet niet na haar mening ongehinderd te uiten, en ijverde om diverse redenen voor een terugkeer van de pausen naar Rome, de bakermat van het christendom

10. Rechtspraak

Boete, penitentie, veroordeling en vergiffenis in de biecht of voor de kerkelijke rechtbank. Supplicen voor kwijtschelding of strafvermindering, aflaten voor bekorting van het hellevuur verworden tot een levendige handel

11. De pest

Een paus tussen twee vuren of in afzondering tijdens drie pestgolven. Gedecimeerde parochies en bisdommen. Uitpui-

lende kerkhoven. Predikers van de apocalyps, de jacht op de schuldigen en de angst voor de goddelijke toorn

12. Het Schisma

De terugkeer van de pausen naar Rome verliep niet rimpelloos. De druk van de wereldlijke gezagsdragers en van het volk zorgde voor een nooit gezien schisma in het onaantastbaar gewaande instituut van de Kerk. Twee, tot zelfs drie pausen claimden gelijktijdig het hoogste kerkelijke gezag

Addendum

Nuttige toeristische tips voor het bezoeken van gebouwen en plaatsen die vandaag nog steeds getuigen van deze voor Avignon en Zuid-Frankrijk bijzondere 14e eeuw

Bibliografie

Pausen van Avignon

	Clemens V (1305-1314)	
	Johannes XXII (1316-1334)	
	Benedictus XII (1334-1342)	
	Clemens VI (1342-1352)	
	Innocentius VI (1352-1362)	
	Urbanus V (1362-1370)	
	Gregorius XI (1370-1378)	
Westers Schisma		
Rome	Avignon	Pisa
Urbanus VI (1378-1389)	Clemens VII (1378-1394)	
Bonifatius IX (1389-1404)	Benedictus XIII (1394-1417)	
Innocentius VII (1404-1406)		Alexander V (1409-1410)
Gregorius XII (1406-1415)		Johannes XXIII (1410-1415)
Martinus V (1417-1431)		

INLEIDING

DE KAAKSLAG VAN ANAGNI

In september 1303 stormde een gewapende troepenmacht het stadje Anagni ten zuiden van Rome binnen, waar paus Bonifatius VIII zich in de pauselijke residentie schuilhield. De chaotische situatie in Rome met de voortdurende dreiging die uitging van de elkander bestrijdende aristocratische families, en de bitsige discussies met Filips IV, bijgenaamd *de Schone*, koning van Frankrijk over macht, taksen, tempe-liers, aanklachten en excommunicaties deden hem vrezen voor zijn leven. Niet ten onrechte trouwens, want een handvol soldaten, met aan het hoofd de raadgever van de Franse koning, Guillaume de Nogaret, en Sciarra Colonna, een telg uit de machtige gelijknamige Romeinse familie, drong de pauselijke residentie binnen. Gekleed in vol pauselijk ornaat maar totaal machteloos wachtte Bonifatius VIII hen op. Een ongemeen gewelddadige scène speelde zich dan af. Nogaret maande de paus autoritair aan hem te volgen, om door een concilie veroordeeld te worden voor simonie, ketterij en zedenfeiten. Bonifatius VIII verzette zich hevig tegen zijn arrestatie en in het brutale handgemeen dat daarop volgde gaf Sciarra Colonna de paus een brutale kaakslag met zijn met ijzer gepantserde handschoen. Gelukkig werd hij nog tegengehouden en tot de orde geroepen door Nogaret of de paus had er ter plaatse het leven bij gelaten. Nogaret wilde Bonifatius VIII immers levend in handen krijgen, al was het alleen maar om hem te kunnen verplichten zijn excommunicatie op te heffen. De inwoners van Anagni hadden niet gereageerd op de inval van de gewapende troepen, maar toen ze vernamen wat de paus was overkomen kwamen ze in opstand en verjoegen Nogaret die zijn gevangene moest achterlaten. Helaas, *le pape qui voulait être Dieu* kreeg niet veel respijt. Bonifatius VIII zou nooit herstellen van die harde klap en stierf op 11 oktober 1303. Nauwelijks acht maanden later, op 7 juli 1304 overleed ook zijn opvolger, Benedictus XI.

Maar hoe is het ooit zover kunnen komen tussen de ruziënde partijen? Alles begon met een resem klachten van de Franse clerus en kloosterorden over agenten van de koning die met zware druk niet verschuldigde belastingen inden. Bonifatius VIII reageerde scherp en excommuniceerde al wie onofficiële bijkomende heffingen aan de Franse clerus oplegde. Als tegenzet verbood Filips de Schone, die

desperaat naar steeds meer financiële middelen zocht, alle transfers van goud en zilver buiten de Franse grenzen, waardoor Rome alle Franse inkomsten ontnomen werd. Na nog wat plagerijen over en weer startte Filips een heuse lastercampagne met aanplakbrieven tegen Bonifatius VIII. Hij moest en hij zou zijn macht doen gelden over de Kerk! Dat was zijn ultieme doel.

Bertrand de Got, aartsbisschop van Bordeaux vernam zijn verkiezing tot paus tijdens een visitatieronde in zijn aartsbisdom. Hij volgde Benedictus XI op en koos de naam Clemens V. Alhoewel het voor hem niet totaal onverwachts was, was hij toch behoorlijk onder de indruk, wetende dat hij voor moeilijke tijden stond. Het conflict rond de vernedering van Bonifatius VIII was nog niet van de baan, en de niet aflatende druk van de Franse koning om de touwtjes zoveel mogelijk in handen te houden was op alle gebied duidelijk voelbaar. Zo moedigde Filips de Schone de paus aan om het Heilige College van kardinalen grondig te herschikken. Niet gespeend van enig nepotisme ging Clemens V daar gretig op in en benoemde tien nieuwe kardinalen van wie er negen Fransen waren. Zeven onder hen kwamen uit Zuid-Frankrijk, meer bepaald uit de geboortestreek van de paus. Dankzij de nieuwe samenstelling van het Heilige College verloren de Italianen de meerderheid ten voordele van de Fransen. Ze zou zeventig jaar duren en zeven opeenvolgende Franse pausen voortbrengen.

Clemens V had als locatie voor zijn kroning Vienne gekozen, stad aan de Rhône. De paus, die ervan uitging dat de vorsten van Engeland en Frankrijk op zijn kroning aanwezig zouden zijn, wou scoren met aansluitende vredesgesprekken tussen beide mogendheden. Vienne lag in het Heilige Roomse Rijk dat neutraal was in het Frans-Engelse conflict en was dus een ideale plaats om de tiara in ontvangst te nemen. Maar dat was gerekend zonder de waard! Filips de Schone verkoos Lyon als kroningsplaats. De stad lag weliswaar in het Heilige Roomse Rijk, maar de buitenwijken waren Frans en dus had de koning er heel wat invloed. Clemens V kon zich verzoenen met de keuze van Lyon voor wat zijn kroning betrof maar vond de Franse invloed te uitgesproken om de Heilige Stoel in Lyon te vestigen. En zo liet hij zijn oog vallen op Avignon dat zowel politiek als geografisch alle betrokkenen kon tevredenstellen. Van de vestiging van de Heilige Stoel in Rome kon immers geen sprake zijn. De situatie in Italië in het algemeen en in Rome in het bijzonder was te explosief, en Filips de Schone was niet bereid zijn greep op de Kerk prijs te geven.

AVIGNON

De metamorfose van een middeleeuwse stad

Tussen 1305 en 1378 vestigden de pausen zich in de Zuid-Franse stad Avignon. Dit was op zich niet zo'n uniek feit want tussen 1100 en 1304 regeerden de pausen slechts 82 jaar vanuit Rome. De overige 120 jaar verbleven ze elders. Dat was te wijten aan de voortdurende politieke instabiliteit van Italië. Het was wel de eerste keer dat de pausen zich zo ver van Rome verwijderden. Hevige tegenstanders van deze verhuis zoals de dichter Francesco Petrarca, verachtten Avignon en zijn pausen, maar velen van hun tijdgenoten, vooral de intellectuelen en de geestelijken, vonden het best wel goed dat Franse kardinalen de curie bevolkten en de hoge posten in de kerkelijke hiërarchie innamen. De pausen uit die periode, samen met hun hele hofhouding, waren afkomstig uit de Zuid-Franse Gascogne, Limousin en Languedoc. Ze spraken de "Langue d'oc" (Occitaans) en vlot Latijn. Ze beheersten ook de "Langue d'oïl" (Frans) omdat de meesten niet alleen in Toulouse en Montpellier hadden gestudeerd, maar ook in Parijs.

De Franse pausen waren echte staatsmannen maar met een solide kerkelijke achtergrond als aartsbisschop, bisschop of monnik. Ze lieten duidelijke sporen na in en rond Avignon en in de regio's waar ze vandaan kwamen.

AVIGNON

Zuidoost Frankrijk in het midden van de 14^e eeuw. En daar pronkte ze dan, de fiere stad Avignon, het "Babylon aan de Rhône", strategisch gelegen niet zo ver stroomopwaarts van de monding. Deze imposante stroom voert 1700 kubieke meter water per seconde af van de Zwitserse gletsjers naar de Middellandse Zee. Voor het middeleeuwse Avignon was hij van levensbelang. De in de 12e en 13e eeuw gebouwde "Pont Saint Bénézet", beter bekend als de "Pont d'Avignon", maakte het mogelijk alle verkeer op deze brede waterloop te controleren en vooral te taxeren. Ook de reizigers te lande maakten dankbaar gebruik van de brug en vonden in het bruisende Avignon de perfecte rustplaats in de meer dan honderd geregistreerde overvolle herbergen, waar ze meestal met vijf of zes

personen de kamer moesten delen. De ‘Chapeau Rouge’, de ‘Trois Piliers’ en de ‘Cerf Volent’ waren de meest populaire herbergen, met namen die ook vandaag nog leuk zouden klinken op het gezellige Place de l’Horloge in het moderne Avignon. De arme reizigers vonden logies in een van de twintig hospitia.

Avignon was een relatief kleine plaats met smalle modderige straatjes en bescheiden, lage en ongezonde huisjes. Een stad met acht kerken, drie kloosters en een commanderij van de tempeliers. Petrarclus had geen goed woord over voor Avignon en noemde het “een oord van verderf, slecht gebouwd, onpraktisch, een ware hel voor de bewoners, en bovendien helemaal corrupt.” Desondanks werd ze het “Roma nova”, het centrum van het christendom.

De vroegste documenten waarin sprake is van Avignon dateren uit de 4e eeuw voor Christus en hebben betrekking op een alliantie die gesloten werd tussen de regio van Marseille en een aantal steden of vestingen in de Rhônevallei. In 43 AC kreeg Avignon het statuut van “Latijnse kolonie” en was gekenmerkt als de meest bloeiende stad in de regio. De deelname van Nectarius, bisschop van Avignon, aan het regionale concilie van Riez op 29 november 439, was het eerste concrete getuigenis van de aanwezigheid van het christendom in Avignon. Er volgden daarna meerdere moeilijke eeuwen waarin belegeringen, bezettingen en verwoestingen elkaar opvolgden. In 1039 werd Avignon toegevoegd aan het Heilige Roomse Rijk, om nog minder dan een eeuw later, na de definitieve splitsing van het imperium van Karel de Grote, als enclave in het gebied van de graven van Toulouse terecht te komen.

Het Verdrag van Parijs uit 1229, dat gesloten werd tussen Lodewijk IX, koning van Frankrijk en Raymond VII, graaf van Toulouse, maakte een einde aan de gewapende kruistocht tegen de ketterse Albigenzen. Als verliezende partij moest Raymond alle gebieden die hij bezat ten oosten van de Rhône en ten noorden van de Durance afstaan aan Rome. In dit territorium behield het graafschap Venaissin zijn speciaal statuut als eigendom van Alfons van Poitiers, broer van de koning van Frankrijk en echtgenoot van Jeanne, dochter van Raymond VII. Geografisch werd de grens van de Venaissin in het westen bepaald door de Rhône; in het noorden reikte het gebied tot Valreas, en in het zuiden was de Durance de grens. Het graafschap Venaissin omvatte drie enclaves: Orange, Arles en Avignon. In 1274 kwam op beslissing van het Concilie van Lyon, het graafschap

uiteindelijk ook aan Rome toe en werd het een volwaardig pauselijk bezit, met uitzondering van de stad Avignon die aan Karel van Anjou toebehoorde. Hij was koning van Napels en vazal van de Heilige Stoel. Paus Gregorius X stelde een legaat aan die zich eerst in Pernes-les-Fontaines en daarna in Carpentras vestigde. Hij had als taak om de pauselijke gebieden te beheren. Verspreid over het graafschap kochten de pausen verschillende kastelen waar ze gingen uitrusten ver van de drukte van Avignon, of waar ze gingen schuilen voor de hitte van de zomers of voor de pestepidemieën. De bekendste zijn Montoux en natuurlijk Chateauneuf-du-Pape, waar de ruïnes van de slottoren nog uitkijken over de hele regio bovenop een rotsachtige heuvel. Clemens V, de eerste paus die zich in Avignon vestigde, ging gewoonlijk uitrusten in de hermitage van de abdij van Groseau aan de voet van de Mont Ventoux die gesticht was in 684, vernietigd werd in 739 en heropgebouwd werd in romaanse stijl in 1150.

Het is pas na 40 jaar aanwezigheid van de pausen in Avignon dat Clemens VI in 1348 de stad, die in het bezit van de koningen van Napels gebleven was, definitief kocht van Johanna van Napels, gravin van de Provence. Dit bleef ongewijzigd tot na de Franse Revolutie wanneer in 1791 de laatste Romeinse legaat uit de stad werd verjaagd, en Frankrijk Avignon en het graafschap Venaissin volledig annexeerde. Zes jaar later, in 1797 werd deze annexatie officieel aanvaard door paus Pius VI in het Verdrag van Tolentino.

Avignon was zeker strategisch gelegen op geopolitiek en economisch vlak. Toch telde de stad in het begin van de 14e eeuw nauwelijks 6000 zielen. Nadat Clemens V in maart 1309 ervoor koos de pontificale zetel definitief in Avignon te vestigen, was het nog wachten tot zijn opvolger, Johannes XXII, het startschot gaf voor de bouw van het pauselijk paleis om de hele pauselijke hofhouding naar de Zuid-Franse stad aan de Rhône te verhuizen. Met wel 3000 waren ze: de hofhouding, de leden van de curie, het college van kardinalen, vertegenwoordigers van religieuze orden en grote invloedrijke families, andere kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, met hun secretarissen en dienaren, en met talrijke familieleden en beschermelingen in hun kielzog.

HOFHOUDING

De pauselijke hofhouding alleen al telde zo'n 200 leden, opgedeeld in verschillende instellingen en functies met welomlijnde taken en

verantwoordelijkheden. Zo bestond de *Pauselijke Kapel* of de *Cappella Pontificia* uitsluitend uit kardinalen die de paus mochten bijstaan bij religieuze ceremonies zoals de dagelijkse misviering, waarbij de paus assisteerde en enkel op kerkelijke hoogdagen zelf celebreerde. De kapelaans voerden de titel van *Monseigneur* en hadden een bijpassende koorkledij. Sommigen droegen de titel louter honoris causa, anderen deden daadwerkelijk dienst en werden specifieke taken opgelegd.

Van de *Pauselijke Familie* of de *Familia Pontificia* maakten zowel leken als kardinalen deel uit. Zij stonden de paus bij in kerkelijke en wereldlijke aangelegenheden. Aan het Pauselijk Hof was een *ceremoniemeester* verbonden. Hij organiseerde alle liturgische en aanverwante vieringen die door de paus zelf of in zijn naam werden gecelebreerd en zag toe op de naleving van de liturgische voorschriften.

De *Pauselijke Kamerheren*, die tot de Pauselijke Familie behoorden, vervulden naast huishoudelijke taken ook ceremoniële taken. In de loop der eeuwen werden alle hofhoudelijke titels nog verder uitgebreid en bovendien ook toegekend aan adellijke families en aan verdienstelijke geestelijken en leken. In 1968 werd de pauselijke hofhouding gereorganiseerd en gemoderniseerd door paus Paulus VI.

Een sterke pauselijke staatsadministratie slaagde erin de Kerk op een efficiënte manier te centraliseren met bovendien een strikte financiële opvolging. De pausen haalden hun inkomsten voornamelijk uit hun eigen Pauselijke Staten van centraal Italië en het graafschap Venaissin. Daarbovenop inden ze de Sint-Pieterspenning bij de verschillende christelijke koningshuizen. Dat die niet steeds met volle goesting werd afgestaan is begrijpelijk. De meest onregelmatige betaler was de koning van Engeland. Hij zag de paus immers als een bondgenoot van de Franse koning, zijn aartsvijand in de Honderdjarige Oorlog.

De administratie van de paus kende nog heel wat organen en functies. De financiën werden beheerd door de *Apostolische Kamer*, geleid door een speciaal aangestelde *kamerheer* en door de *schatbewaarder*. De *pontificale kanselarij* was een dienst van 130 personen en beantwoordde de vele vragen en supplieken die aan de paus werden gericht. Ze werd geleid door een *vice-kanselier*, een kardinaal die door de paus was aangesteld. De vragen werden luidop voorgelezen. De *scribenten* of *notarissen* beantwoordden ze

schriftelijk met apostolische brieven. De *apostolische penitentiaria* werd voorgezeten door de *kardinaal-grootpenitentiarius* en was een van de pontificale rechtbanken waar beslist werd over dispensaties, verboden of nog handlichtingen van excommunicaties. De vonnissen werden uitgesproken door gewone *penitentiarii* die werden gerekruteerd bij de bedelorden en een universitaire vorming hadden genoten in het burgerlijke en canonieke recht of in de theologie. De paus had ook een *theologieprofessor* in dienst zodat hij steeds op de hoogte bleef van de vooruitgang in deze discipline.

Een belangrijk orgaan was het *college van kardinalen*. In Avignon bestond het college in overgrote meerderheid uit Fransen, tot grote ergernis van de Italianen die het niet gewend waren de macht te moeten delen. De kardinalen, meestal universitair geschoold, waren steeds van klein-adellijke of burgerlijke afkomst, en de paus bevoordeelde de kandidaten uit zijn streek van origine. Als raadgevers van de paus speelden ze een voorname rol in het besturen van de Kerk en werden uitgezonden als ambassadeur of pauselijke legaat. Soms kregen ze ook een militaire opdracht, voornamelijk in de eigen Pauselijke Staten. De kardinalen genoten van een prinsleven aan het pauselijke hof, met een eigen uitgebreide administratie. Ze waren heel welvarend dankzij de cumul van de vele beneficies en rechten die hen toekwamen. Dit ergerde Petrarchus in hoge mate, alhoewel hij zich zijn leven lang ongegeneerd onder de bescherming van de kardinalen plaatste.

Er waren nog allerlei andere instituten en organen zoals de *grande audience* die moest beslissen over betwiste beneficies; of het *bureau voor aalmoezen en liefdadigheid* dat een budget beheerde van 20 procent van de totale uitgaven van het pausdom.

De *kamerheren* waren vertrouwelingen van de paus en werden gerekruteerd in de streek van afkomst van de paus. Allerlei andere ondersteunende functies zoals die van *stalmeester*, *sergeant*, *portier* of *schildknaap*, gingen naar familieleden van de paus of naar de kleine adel uit Zuid- en Centraal-Frankrijk.

Avignon leefde op het ritme van de frequente bezoeken van de politieke heersers van het ogenblik, maar nog meer op dat van de grote kerkelijke feesten waarvan Kerstmis, de vierde zondag van de vasten en Pasen de belangrijkste waren. Bij die gelegenheden werden allerlei beloningen en eretekens uitgedeeld aan de verdienstelijkste verdedigers van het ware geloof. Het meest gegeerde ereteken was “de

gouden roos". Het was een pronkstuk vervaardigd uit edelmetaal, email en gekleurd glas waarvan nog een exemplaar is bewaard in het Musée National du Moyen Age te Parijs. Op die feestdagen was er in Avignon ook een grote toeloop van sollicitanten naar gunsten en beneficies.

BEVOLKING en IMMIGRATIE

Ondanks de opeenvolgende pestepidemieën in 1348, 1361 en 1374 veroorzaakte de volksverhuizing van het pauselijke gevolg een ware bevolkingsexplosie. In het midden van de 14e eeuw telde Avignon meer dan dertigduizend inwoners die druk in de weer waren in deze wervelende stad. Het waren gewone burgers wiens voorouders altijd in Avignon hadden gewoond, maar ook de hele horde hovelingen, ambachtslieden, leveranciers, kooplieden, bankiers, kleermakers, kruideniers, en nog tientallen andere beroepscategorieën die samen met de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders de weg naar de stad hadden gevonden om er hun geluk te beproeven. Ze zorgden voor levendige sociale en economische activiteit. Daarbij kwam het heen en weer geloop van bezoekers, reizigers, pelgrims en bedelaars aan wie de paus dagelijks een paar duizend broodrantsoenen liet uitdelen. Maar rijkdom trekt ook dieven en bandieten aan, en de meisjes van lichte zeden deden in het religieuze Avignon gouden zaken.

De Joden vormden een aparte gemeenschap in de stad. Ze woonden met een tweehonderdtal families rond hun synagoge in een stadsdeel dat 's nachts werd afgesloten door drie poorten. De joodse gemeenschap heeft altijd kunnen rekenen op de bescherming van de pausen, ook in de moeilijke tijden van de pogroms tijdens de pestepidemieën waarvan de Joden de schuld kregen. Zo werden ze uit Carpentras verjaagd en hun huizen werden in beslag genomen.

De pausen waren verwoede bouwers en trokken de beste architecten, bouwvakkers en kunstenaars aan uit Italië, Vlaanderen en alle windstreken van Frankrijk om te werken aan de soms majestueuze bouwprojecten die overal uit de grond rezen. Avignon was de hele 14e eeuw één bouwwerf. De romaanse kathedraal Notre-Dame-des-Doms die gebouwd werd in de 12e eeuw, werd verbouwd en uitgebreid. Andere kerken werden eveneens onder handen genomen zoals de parochiekerken Saint-Agricol, Saint-Pierre en Saint-Didier. Het werden kapittelkerken waaraan seculiere kanunniken verbonden waren. De Notre-Dame-la-Principale werd behoorlijk vergroot, en er

werd bovendien nog een splinternieuwe kerk gebouwd, de Notre-Dame-des-Miracles. Het dominicanenklooster werd tot op de grond afgebroken en heropgebouwd met financiële middelen geschonken door drie kardinalen, gewezen dominicanen. Dit klooster werd de laatste rustplaats van tachtig kardinalen en honderdvijftig bisschoppen. Ook augustijnen en de franciscanen ontvingen financiële steun om hun kloosterkerken te verbouwen. De kerken van de abdij Saint-Laurent van de benedictijnse monialen en van de cisterciënzerabdij Sainte-Catherine, werden gerestaureerd.

De permanente en eindeloze intocht veroorzaakte praktische en logistieke problemen, hoofdzakelijk op het vlak van de huisvesting. Dit werd opgelost door huizen op te eisen en toe te wijzen in hiërarchische volgorde aan de leden van de curie, kardinalen en hovelingen met strikte controle van de huurprijzen. Later werden de herenhuizen verbouwd tot luxueuze paleizen die tot op de dag van vandaag nog getuigen van de weelderige levensgang van de hogere clerus in Avignon. Binnen de muren van de stad, in haar faubourgs en in Villeneuve-lez-Avignon aan de overkant van de Rhône telde men een dertigtal paleizen, *livrées* genaamd. De somptueuze paleizen werden gebouwd rond een of meerdere patio's. In het *Palais Ceccano* van kardinaal Annibal Caetani de Ceccano, gebouwd tussen 1331 en 1350 is nu de gemeentelijke bibliotheek van Avignon ondergebracht. Het *Petit Palais*, gebouwd in 1335 en ooit het eigendom en de verblijfplaats van kardinaal Arnaud de Via, de favoriete neef van paus Johannes XXII, is nu een museum en een kunstgalerij. Beide paleizen getuigen nu nog van de grote sier van toen.

Er werden ook veel gewone huisjes bijgebouwd, en omdat het snel moest gaan waren deze nieuwe woningen van matige tot slechte kwaliteit. Ze werden bewoond door immigranten, meestal ambachtslieden, bouwvakkers en arbeiders die een meertalige, gemengde en goed geïntegreerde gemeenschap uitmaakten.

In de tweede helft van de middeleeuwen kenden de meeste steden een sterke groei. Heel wat nieuwe steden ontstonden rond de kruispunten van belangrijke handelswegen of in de onmiddellijke nabijheid van abdijen en burchten. De stadsmuur gaf een gevoel van veiligheid en bevorderde het gevoel van samenhang bij de inwoners. Binnen de muren waren de huizen op een ongeordende wijze tegen elkaar geprangd langs kronkelige straten en steegjes. Ze waren beschermd tegen de koude winterwinden en de zomerhitte.

Het kwam zeer frequent voor dat huizen gebouwd werden buiten de stadsmuur omdat binnenin geen plaats meer was of de grond er te duur was. Als die *faubourgs* te uitgestrekt werden werd soms beslist om de oorspronkelijke muur af te breken en een nieuwe bredere muur rond de stad te bouwen die ook de faubourgs in bescherming nam. Een voorbeeld hiervan is de stad Siena die een nieuwe stadsmuur bouwde in 1256.

LEVENSWIJZE

De handelaren boden hun waren aan op straat. Het duurde immers nog tot in de 17e eeuw alvorens de eerste uitstalramen in het straatbeeld verschenen.

Behoudens de Joden die er de voorkeur aan gaven om samen in een gettoachtige wijk te wonen, vormden zich in de steden gemeenschappen van alle slag. In sommige stadsdelen leefde een mengelmoes van inwijkelingen rond hun drukke handelszaken. In andere wijken groepeerden zich dan weer ambachtslieden die hetzelfde beroep uitoefenden. Verder weg van het stadsgewoel en het lawaai vormden zich meer residentiële kwartieren. Hier en daar had men pleintjes en marktjes met religieuze (kerk), politieke (gemeentehuis) of commerciële (markt) accenten. Hoog in de kerktorens regelden de klokken het ritme van het werk, het gebed en de rust van de burgers. Hier en daar verspreid over de stad stonden fonteintjes, de ideale plaats van samenkomst om te roddelen en informatie uit te wisselen. 's Nachts is het rustig en pikdonker in de straten. Als enige verlichting of oriëntatiepunten dienden de fonkelende vlammetjes van de olielampjes, hier en daar aan een muur bevestigd voor het beeldje van een of andere heilige. In principe werd iedereen verondersteld de straat voor zijn deur schoon te houden, maar in de praktijk rekende men vooral op de regen, de varkens, de kippen en de huisdieren om die karwei uit te voeren.

Dagelijks kreeg men te maken met geweld. De rechtbanken hadden een vette kluit aan diefstallen, verkrachtingen en straatgeweld en spraken strenge vonnissen uit. Door samen te werken en zich te groeperen in genootschappen rond de verschillende beroepen, ambachten en parochies nam het geweld af. De genootschappen organiseerden om de beurt feesten, banketten en processies waaraan de hele bevolking deelnam. Ver van een decadente Babylonische stad zoals de dichter Francesco Petrarca haar placht te noemen, was

Avignon een dynamische, open en meertalige stad, met inwoners die uit alle hoeken van Europa waren toegestroomd.

De huizen van de gewone mensen waren vrij klein met desgevallend een handelsruimte of winkel aan de straatkant. Achteraan vormden de keuken en de eetplaats met haard en kookvuur een geheel, van waaruit men het zicht behield op de winkel. Patroon en arbeider werkten samen, aten samen, sliepen dikwijls ook in dezelfde kamer, en als er gebeden of gefeest werd was weer iedereen van de partij. Van privacy was dus zeker geen sprake. De huizen waren zeer schaars bemeubeld: een koffer voor het opbergen van de kleren en het linnen, en een tafel met een aantal stoelen vervaardigd uit hardhout. Het bed was meestal heel groot. Ouders, kinderen en soms zelfs het personeel sliepen samen op een strozak en dekten zich in met een donsdeken.

Vergeleken met vandaag begon de dagtaak van de gemiddelde middeleeuwer heel vroeg. Nog voor hij goed en wel wakker was maakte hij het kruisteken en prevelde een kort gebed. Hij kleepte zich vlug aan en waste oppervlakkig met wat koud water de delen van zijn lichaam die niet door zijn kledij bedekt waren. Een bad werd slechts bij uitzondering genomen na een lange reis of als men door het werk werkelijk heel vuil was geworden, en daarvoor werd de wastobbe gebruikt. Slechts een handvol steden beschikte in de middeleeuwen over publieke baden met warm water. Zo waren er in het begin van de 14e eeuw in de wijde omgeving van Parijs zesentwintig publieke badhuizen, totaal onvoldoende voor de 200.000 inwoners.

In de middeleeuwen was iedereen gelovig, en wie kon en gezond was, had als eerste en belangrijke dagtaak het bijwonen van de vroegmis. In die tijd liep het dagelijkse leven bijna naadloos over in het eeuwige leven. De middeleeuwer werd tijdens zijn leven geconfronteerd met oorlogen, epidemieën en natuurrampen, die in zijn ogen wezen op het naderen van het einde der tijden, en de schrik voor het laatste oordeel was obsessief aanwezig. Deelnemen aan de dagelijkse mis werd beschouwd als een zeker toegangsticket tot de hemel. Na de mis en een licht ontbijt ging iedereen aan de slag. De ambachtsman opende zijn zaak, de mensen troeften samen rond de karren van de venters en de marktkramers installeerden hun kraampjes. De kinderen gingen naar school of werden aan het werk gezet. De vrouwen hielpen waar ze konden en zorgden voor het huishouden en het middageten, de belangrijkste maaltijd van de dag.

Er werd vrijwel alleen met lokale producten gekookt. Bij de rijkere families en de leidende klassen kwam veel vlees op tafel met zware gekruide sausen, gekonfijt fruit en taarten. Het eten werd op dikke sneden brood opgediend, en wat overbleef van het brood werd in een kom gegooid en aan de armen uitgedeeld. Het middagmaal van de minder bedeelden was eenvoudiger en bestond hoofdzakelijk uit soep waarin spek was meegekookt, brood, eieren, honing en noten. Na het eten werd wat gerust en met de buren gepraat, of werden guitenstreken uitgehaald. Daarna ging men weer aan het werk. 's Avonds at men nog een lichte maaltijd en ging vroeg slapen. Om te slapen kleepte men zich volledig uit, behalve het hemd dat pas werd uitgetrokken wanneer men al in bed lag. Hier en daar maakten late feestvierders die in de herbergen waren blijven dobbelen nog wat lawaai. En 's morgens brak weer een nieuwe dag aan.

EEN DAG UIT HET LEVEN VAN DE PAUS

Hoe zag een doordeweekse dag van de paus er uit in Avignon? Hij werd gewekt bij het krieken van de dag. De gordijnen van het hemelbed die de paus beschermden tegen de indiscreties van de wakende kamerheren werden opengeschoven. De barbier en de kamerheren kwamen vervolgens aan de beurt en waren een tijdje druk in de weer met het toilet en het aankleden van de paus. Met mijter en zijden stola uitgedost en omringd door de kamerheren begaf de paus zich naar zijn privékapel, de Sint-Michielskapel, voor de misviering. De kapel bevond zich op de vijfde en hoogste etage van de *tour de la garde-robe* die paalde aan de kamer van de paus. De toren was zuid gericht en bevatte de privévertrekken van de paus. De eerste verdieping was de badruimte en de tweede en derde verdieping waren kleedkamers. Op het niveau vier bevond zich de *chambre du cerf* (kamer van het hert), zo genoemd naar de muurschildering die een jachtafereel voorstelt. De *chambre du cerf* was sinds Clemens VI de studeer- en werkkamer van de paus waarin ook zijn persoonlijke bibliotheek was ondergebracht. De pausen waren intellectuelen, kenners van kunst en boekenliefhebbers. De officiële bibliotheek van het pausenaarspaleis telde meer dan tweeduizend boeken over burgerlijk en canoniek recht, theologie en de vita's van de kerkvaders, en bevatte het hele assortiment van de klassieke auteurs. De pausen van Avignon trokken intellectuelen en kunstenaars aan van over heel Europa. Zo

vestigde ook Simone Martini uit Siena zich in de stad waar hij de prachtige fresco's in de kathedraal Notre-Dame-des-Doms realiseerde.

De *chambre du cerf* was een rustige plek die uitkeek op de tuinen waar van 's morgens vroeg de tuinmannen het onkruid wieden in de groentetuin en de rozenperken besproeiden. De slaapkamer van de paus en de *chambre du cerf* bevonden zich op hetzelfde niveau zodat de paus slechts één verdieping hoger moest gaan om zijn privékapel te bereiken. Daar maakten twaalf *kapelaans* hun opwachting om samen met de paus de mis op te dragen. Ze waren onderworpen aan het strenge gezag van de *pauselijke kapelmeester*. In de kapel waren relikwieën van de heilige Michaël opgeborgen, en de muren waren versierd met scènes uit de strijd tussen de goede en de rebellerende engelen. Meerdere Italiaanse kunstenaars hadden onder leiding van Matteo Giovannetti aan de decoraties van de kapel en de *chambre du cerf* gewerkt.

Ondertussen werden de privévertrekken van de paus schoongemaakt. Zijn bed werd verlucht, de houtvoorraad werd aangevuld, de kaarsen werden vervangen, en op de grond werden welriekende kruiden gestrooid.

Na de mis en een licht ontbijt installeerde de paus zich in zijn werkkamer. Hij beantwoordde er in stilte de vele supplieken en brieven die op een antwoord lagen te wachten en las in een of ander boek dat hij uit zijn bibliotheek had gekozen. Brieven en opdrachten werden via de kamerheer zorgvuldig gekopieerd en desgevallend verzonden, na de goedkeuring van de apostolische kanselarij.

Daarna ontving de paus zijn bezoekers in audiëntie. Hij was niet alleen de absolute kerkelijke leider maar ook een belangrijke wereldlijke heerser, en koningen, prinses, ambassadeurs en andere politieke persoonlijkheden en juristen antichambreerden onder het waakzame oog van een deurwaarder, alvorens door de paus ontvangen te worden. Naargelang de aard van de gesprekken en het aantal deelnemers gingen de gesprekken door in het intieme en lumineuze *studium* (vanaf Benedictus XII), de *chambre du cerf* of in de audiëntiekamers.

Het middagmaal nuttigde de paus samen met zijn genodigden of vertrouwelingen in de *petit tinel* of kleine eetkamer. Het woord *tinel* komt van het Latijnse *tina*, wat "ton" betekent, en dat in de zuidelijke landen gebruikt werd om de eetkamer aan te duiden. Alle

andere hovelingen of genodigden gebruikten de maaltijd in de *grand tinel*.

Voor de hele pauselijke hofhouding moest dagelijks voor ongeveer vierhonderdvijftig personen gekookt worden. Bronnen vermelden een wekelijkse boodschappenlijst van tweehonderd tot vierhonderd schapen, tien tot vijftig varkens, tien tot veertig runderen, en driehonderd tot duizend broden. Tientallen tonnen wijn uit de Bourgogne, de Provence en de Languedoc werden in de kelders opgeslagen. Fruit, groenten, kaas uit de Alpen en het Centraal Massief, gebak en zout kocht men massaal aan. Het was de taak van tientallen dienaren om de aankopen te doen en de reserves te beheren. Ze zagen met zorg toe op de tafelschikking, de tafellakens, de servetten, de bestekken, glazen en bekers en de zoutvaten. Alles moest er perfect uitzien en de schotels werden met originele versieringen opgediend.

FEEST

Anders ging het er aan toe bij banketten en feesten. Daarvoor bestond een afzonderlijk protocol. De tafels werden gedekt op schragen en in een U-vorm geschikt. Dit was praktischer voor de bediening. De paus nam plaats aan een aparte tafel op een verhoog en zat er alleen. Het gebeurde weleens dat een koning aan een tafel naast de paus werd geïnstalleerd, maar dan niet op het verhoog.

Een banket serveerde men in vijf tot zeven gangen met telkens vier schotels, te beginnen met fruit en salades met een pittige vinaigrette, kwestie van de maag open te zetten en de honger aan te scherpen. Dan volgden soepen, bouillons en gebrad met sausen letterlijk in alle kleuren en overvloedig gekruid met kaneel, gember, saffraan en marjolein. Vervolgens kwamen verschillende soorten gevogelte op tafel, prachtig versierd met kleurrijke veren en bloemen. Naar het einde van de maaltijd toe werden kazen en allerlei zoetigheden geserveerd.

Na het eten trok de paus zich terug in zijn privévertrekken waar hij nog wat snoepjes at gemaakt van koriander en gember om zijn adem te zuiveren. Niemand van de gasten mocht het banket verlaten alvorens alle tafels volledig waren afgeruimd, om te vermijden dat een of andere genodigde ongezien een aantal stukken van het kostbare vaatwerk in zijn jaszak zou laten verdwijnen. Het

was immers moeilijk aan die verleiding te weerstaan, wetende dat het vaatwerk van Clemens VI 198 kg aan zuiver goud bevatte!

Alle redenen waren goed om een banket te organiseren: een hoog bezoek, een benoeming, een verjaardag, een heiligendag of zelfs een privéaangelegenheid. Zo organiseerde Johannes XXII een banket ter ere van het huwelijk van een achternicht met maar liefst duizend genodigden. Het boodschappenlijstje voor dit evenement was indrukwekkend: 4.000 broden, 11 ladingen wijn, 8 runderen, 55 schapen, 8 varkens, 4 everzwijnen, vis uit Marseille, haring uit Bordeaux, Quimper en Dieppe, een stuk walvis, 200 hanen, 690 kippen, 580 patrijzen, 270 konijnen, 37 eenden, 50 duiven, 2 fazanten, 2 pauwen, 3.000 eieren, 2.000 appels en 3.000 stuks gevarieerd fruit. De leiders van de Kerk in Avignon waren zeker niet verlegen om hun levenswijze wat luister bij te zetten! Voor vele genodigden eindigden de banketten in bacchanalen en ander vertier in de herbergen en huizen van plezier in de binnenstad.

Gelukkig voor de paus was er niet iedere middag een banket of een feestmaal. Een normale doordeweekse middagmaaltijd was al copieus genoeg om erna een korte siësta te verantwoorden tijdens dewelke de paus las in de *chambre du cerf*, of wandelde in de gaanderij vanwaar hij uitzicht had op het drukke paleizenplein. Nadat de paus zijn namiddagaudiënties en administratie had afgewerkt, nam hij ruim de tijd om in de *tour de la garde-robe* uitgebreid een relaxerend bad te nemen in de loden badkuip. Na de vespers trok hij zich terug in de *chambre du cerf* in afwachting van het lichte avondmaal dat werd opgediend in de *chambre de parement* die aan de slaapkamer van de paus paalde. Daarna voltrok zich het omkleedingsritueel met de hulp van de kamerheren, en na een gebedsmoment ging de paus slapen tot de volgende ochtend het bedgordijn weer werd opengeschoven.

BEGIN en EINDE

Op de dag van zijn kroning kreeg de paus bij het luiden van de terts zijn ceremoniële kledij aangereikt. Het duurde wel een tijdje vooraleer de paus volledig aangekleed en met alle bijhorende attributen plaats kon nemen op de pauselijke troon. Daar ontving hij het eerbetoon van alle kardinalen die tot driemaal toe een voetval maakten. Vervolgens kreeg de paus de pontificale ring om de vinger en werd hem het pallium omgedaan als bisschop van Rome. Tenslotte werd de tiara op

zijn hoofd gezet. Oorspronkelijk was de tiara een smalle kroon versierd met edelstenen. Bonifatius VIII (Rome 1294–1303) voegde er een tweede kroon aan toe. De tiara kreeg haar definitieve vorm toen Clemens V (Avignon 1305–1314) er een derde kroon bovenop liet plaatsen. De paus droeg de tiara alleen bij grote en uitzonderlijke plechtigheden. Bij andere officiële aangelegenheden of evenementen droeg hij de mijter als bisschop van Rome. Na een plechtige misviering zegende de nieuwe paus het talrijk toegestroomde volk en maakte een rondrit door de stad in het midden van een grote processie, gezeten op een paard waarvan de teugels werden vastgehouden door met veel zorg uitgekozen hoogwaardigheidsbekleders, rekening houdend met de geopolitieke situatie van het ogenblik. Zo gaat het verhaal dat paus Clemens V geen afbreuk wou doen aan deze traditie en, gezeten op een witte hengst waarvan de teugels werden vastgehouden door Karel van Valois en door de hertog van Bretagne, aan zijn triomftocht begon. Achter hem volgden Filips IV de Schone samen met de hoogwaardigheidsbekleders en de prelaten. Met geduw en getrek probeerde het volk een ideale plek te bemachtigen langs het parcours om de paus, die zich onverwachts in hun stad (Lyon) had laten kronen te verwelkomen. De stoet volgde een smal pad in de richting van de Saône langs een oude stenen muur, waarop een massa nieuwsgierigen hadden plaatsgenomen om de prominenten van dichtbij te kunnen zien en aanraken. Net op het ogenblik dat de paus voorbijkwam stortte de overbelaste muur in. Te midden van het puin en het tumult ontstond door de paniek en het geschreeuw van de massa, viel het paradepaard samen met zijn illustere ruiters op de grond, waarbij de fonkelende tiara in een beekje terecht kwam. Hierdoor raakte een robijn met een waarde van zesduizend florijn verloren die, ondanks een grondige zoekactie, nooit meer werd teruggevonden. Er vielen twaalf doden te betreuren en heel wat gewonden, waaronder Karel van Valois en de hertog van Bretagne. Deze laatste stierf twee dagen later aan de gevolgen van zijn verwondingen. Deze dramatische gebeurtenissen voorspelden niets goeds voor het nieuwe pontificaat. Nauwelijks een week later vloede er weer bloed bij een straatgevecht tussen Gascogners uit het pauselijke gevolg en een groep aanhangers van de Italiaanse kardinalen, waarbij de broer van paus Clemens V, Gaillard de Got, om het leven kwam.

Alle middeltjes waren toegestaan om de pausen zo lang mogelijk fit te houden. Zo mengde men tot gruis verbrijzelde edelstenen onder het eten van Clemens V, in de overtuiging dat dit op het einde van zijn leven zijn gezondheid ten goede kwam. De overgang van het tijdelijke naar het eeuwige verliep voor de pausen volgens een welbepaald protocol. De paus die op het ogenblik van zijn verkiezing meestal niet zo jong en gezond meer was, bereidde dit moment minutieus voor door de kardinalen bijeen te roepen en in hun bijzijn zijn testament te dicteren. Na zijn overlijden werd het stoffelijk overschot gewassen, gebalsemd en aangekleed met de liturgische kledij en de mijter. Het lichaam werd opgebaard onder een katafalk in de grote kapel van het paleis waar de kardinalen en de hovelingen een laatste groet konden brengen. Daarna rustte het lichaam gedurende negen dagen in de kathedraal Notre-Dame-des-Doms in Avignon, waarna het begraven werd op de plaats die de paus hiervoor zelf had aangewezen. Voor sommigen was dat de kathedraal van Avignon (Benedictus XII), anderen kozen ervoor begraven te worden in hun streek van herkomst (Clemens V), of nog in de abdij waarvan ze kwamen (Urbanus V).